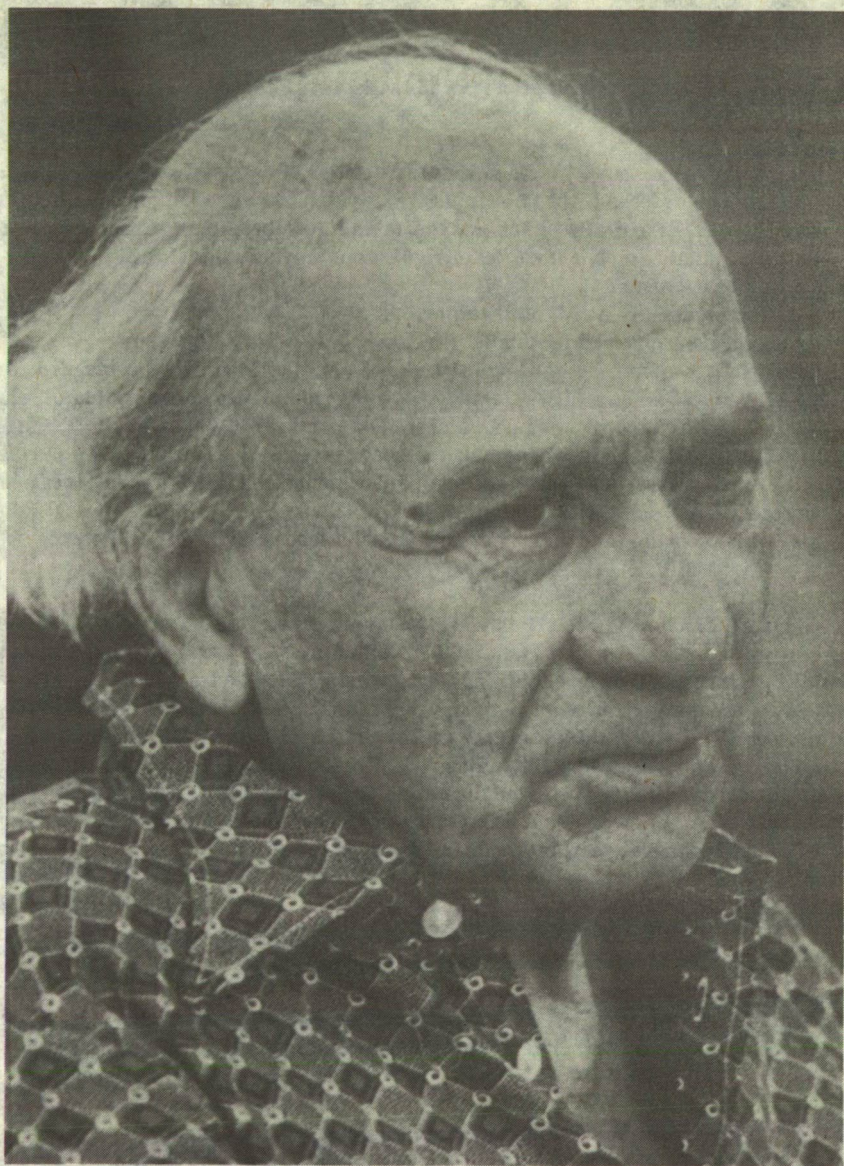

Búcsú Illyés Gyulától

A halál másnapja

Tudtam, hogy ezt az utat egyszer nekem majd meg kell tennem: ezt az elháríthatatlan, golgotás utat letről a városból föl az Istenhegyre, Illyésék házáig. Tudtam és képzelődtem is róla éppen eleget. Talán nyár lesz, lidérces nyár, talán november, talán zúzmarások lesznek a fák, a lépcsők s a kilátó fölött elhúzó feketerigók után a gyász kondenzcsikja ott gomolyog majd hosszan a levegőben.

De más képzelődni egy útról, mint járni rajta.

Szombat reggel van, a halál másnapja. Illyés már húsz órája halott s én megyek, ballagok elárvult házuk felé. Kopog a beton mögöttem, kopog alattam, bennem s a magas kertekből ömlik elém az aranyeső; csupa kihívás minden, jó volna valami megváltó gondolatot kitalálni, de csak didergek egyfolytában, mint aki szabad ég alatt éjszakázott, kabát nélkül. Talán el kéne hinnem, ami történt. El kéne hinnem a halált. Ez lenne méltó Illyéshez is! A bevallás, a világos helyzetfölismerés. Csakhogy a halál nem gondolat, nem isteni kinyilatkoztatás és nem végtelenből érkező üzenet, amit csak úgy egyszerűen el lehet hinni. A halál — a legiskolásabb közhely szerint is — maga a nemlét, amit élni és átélni lehet csak, mint az életet.

*

Becsöngetek a házba. Várok. Didereg fölöttem a cseresznyefa is, amelyet ő ültetett. Lenézek a városra, a megüvegesedett Dunára. Az ő pillantásával pásztázom végig lassan a zsúfolt, napsütötte városportrét: a Margithidat, a Lánchidat, a Szabadsághidat. Verset írt róluk, többet is. Az ő tekintetével súrolom végig ugyanígy Budát. Sok hazai és külföldi vendégének elmondta, hogy Görgey tábornok innen a közeli magaslatról figyelte és irányította ama nevezetes ostromot: a honvédseregét 1849 májusában. Büszke volt a helyre, a hely szellemére s a megidézett történelmi pillanatra is. Amikor nekem is elmondta ezt és észrevette rajtam, hogy az emlékeztéstől én is elérzékenyülök, akárcsak ő, máris lecsapott rám uralkodói humorával.

— Na, maga csak ne ragyogjon itt nekem! Az ilyen rebellis alakok miatt veszett el mindig az ország.

— Én, rebellis? Most hallom először. És Illyés Gyula? Ő mi volt, ha szabad szerényen érdeklődnöm?

— Természetesen lángész, de megalkuvó és kiegyező lángész, ügyes kétkulacsos, akit a mindenkori magyar kormány busásan pénzelt. A mai is! De úgy látom, ifjú kartársam, ön még mindig tájékozatlan ebben a szép magyar közéletben. Ráadásul műveletlen is. Bűjjék beljebb, majd csiszolok valamit az elméjén, ha jóféle anyagból van.

*

Istenem, hányszor bújtam beljebb a házába boldogan! Minden velleltem izgalmas vizsga volt, a megrendezés szándéka nélkül is. Mi újság? — kérdezte elsőre mindig, de máris hozzátette: vágj a közepibe! Ahogy egy verset, vagy egy drámát illik elkezdenünk. Beszélni, fecsegni nem lehetett előtte csak úgy bele a vakvilágba. Mert hallgatni is úgy hallgatott, mintha

közben ő maga is fogalmazna. Javítana, törölne, vagy éppenséggel bokrosítaná tovább a gondolatot. Nyugodtan állíthatom, hogy a hallgatásának ugyanúgy stílusa volt, mint az írásainak. A hamis gondolatokkal szemben logikusnak kell lennünk — fogalmazza meg gyakran az író s a gondolkodó első számú erkölcsi parancsolatát. Sőt, türelmesnek is! Hiszen az igazságot előrántani, mint egy kést, nem nagy dolog! Sokkal nagyobb és nehezebb dolog azt megtalálni. Kimondásához csak a test bátorsága kell, a megtalálásához a léleké.

*

Hogy milyen lehetett Balassi testközelből, nemigen tudjuk. A róla szóló duhaj és tragikus történetek jellemzik ugyan őt, elibünk idézik alakját, de a legendáját őrzik inkább, nem a lehelétét. Kazinczyról, Vörösmartyról, Petőfiről, Adyról már sokkal többet tudunk. És Babitsról is: az élő, a mozgó, a sebzett, a megismételhetetlen emberi jelenségről.

A költők, akikről szó van, nemcsak életművet hagytak maguk után, nemcsak kinyíló és lezáruló korszakokat, de sorsot, szerepet és emberi sugárzást is. Emberi légkört, amely eltemethetetlen most már mindörökké.

Ilyés is ezek közül a korszakos — jobb szó híján — karizmatikus alkotók közül való. Elragadó volt eretneknek és egyezséget keresőnek egyaránt. Számolni kellett vele, hogy egy nép lelkiismeretével, igazságérzetével és ízlésével is számolni kell. Ezméit, esztétikáját megmoroghatták némelyek, de azt a valamit, amit a nevének említésére éreztünk és gondoltunk, nem sérthette föl senki. A tehetsége volt ilyen parancsoló? Az is, de a tehetség önmagában sokkal sérülékenyebb. Ő az az idegszál volt, amely közvetíteni tudta Ady lázadását, Széchenyi keserűségét, buzgalmát s a lehúzott kucsomájú juhászok visszafojtott indulatait, anélkül, hogy egyik vagy másik mellett kötelezte volna el magát. Összegző volt és így lehetett sorsfordító a költők és nagy magyar gondolkodók között is. Az elfojtások és a kötelező szenvedélyek országában szemrebbenés nélkül írta le már fiatalon, hogy a józanság az egyedüli hősi állapot. Még szárnyaltató is! S e mellé rögtön azt a másik vallomását, hogy: „Nekem a könnyen megtámadható igazságok tetszenek, a „meztelenek”, a merészek; a veszélyes fedezékek és csapdák között egy szál lovasként száguldók. Amelyekre mindenki hadat vezet, rátüzel, amelyek tömegeket és országokat hívnak ki maguk ellen. Galilei igazságai tetszenek. Amelyeket évtizedekig gáncsolnak, keritenek, öldösnek, de amelyeket — akkor derül ki — végül mégsem érnek utol... Amelyeket felfedezők is hasztalan tagadnak meg. Amelyek akkor is igazságok, akkor is élnek, ha kimondójuk már vérében fekszik...”

Ha közelében voltam, ha ott vacsoráztam mellette, ha gondolatot cseréltünk az irodalomról, a világhelyzetről, a kisebbségben élő magyarokról, sose gondoltam a műveire. Nem jutottak eszembe sem a versei, sem a falakra fölkinálkozó gondolati remeklései, hiszen a rögtönzéseiből ugyanaz a szellem szikrázott elő folyton, mint a könyveiből.

Emlékszem egy sok szálból összefont monológiára. Ekkor már készülgetett fejében a Beatrice apródja, de mielőtt neki ült volna írni, műfaji gondjai támadtak. A szőlő is gyümölcs és a dímmye is az, mégis mások. Írjon ő is szabályos vagy szabálytalan nagyregényt a Tamácskő-társaság összeomlása utáni időkről? És írja úgy, ahogy azt egy hömpölygő elbeszélés rendje és talányossága megkívánja? Kezddjen el egy fejezetet például azzal, hogy X. Y. betántorog holtfáradtan a szobájába, kilép a cipőjéből, meglátja magát a tükörben, sárga a szemefehérje, mint a széttagosított libavirág, hátrál undorodva és könyökével lever közben egy kristályvázát? Nem, ilyen részletező és leíró regényt a világért sem írna! Egyrészt, mert unná, másrészt, mert a „mi vidékünkön” mások az igények és a követelmények. Az írók másutt — például Dosztojevszkij, Thomas Mann, Camus — a lélek tudománya előtt törték az utat. Ezzel szemben a közép-európai írók, de különösképp mi magyarok, a történelem tudománya előtt törjük. Ezért aztán a korszakokat átröngenező műnek egyszerre kell dokumentumhitelűnek lennie és lábom álló szépirodalomnak is.

Ennyivel talán meg is elégedhetett volna egy futamra, de neki a szerény pontosság kevés

volt. Lévén a „szellem arisztokratája”, neki a többlet is kellett. Nem nyugodott addig, amíg ki nem sísteregte magából az egyedüli, illyési megfogalmazást: „Olyan könyvet akarok írni, amelyet nem a képzelet teremt, de a képzelet irányít.”

*

A szobában, ahol ez a monológ elhangzott egykor, most Flóra asszony áll sújtottan. Később Ika jön be. Kezet fogunk, állunk, nézzük egymást a halál másnapján, mintha egy föld-rengés után állnánk a romok között szótlánul. Illyés az ő halottjuk, talán itt kellene virrasztani fölötte, ebben a magára hagyott szobában s elborítani, betemetni körtefavirággal, mint a fiatal, tavaszi halottakat. Mert a Nyolcvanéves — fiatal is volt! A reményüinktől és zsarnoki bizodalunktól kényszerült az maradni. Akartuk, nagyon akartuk, hogy éljen, egészen a kíméletlenségig akartuk, de tehattunk-e egyebet? Tehattunk-e, ha csak őhozzá fellebbezhettünk? Ha csak őt éreztük illetékesnek legbensőbb dolgainkban! Ha Szegeden jártam: megkérdezték, hogyan van Illyés? Mit gondol, mire készül? De megkérdezték ezt Kassán és Kolozsváron is, New Yorkban és Debrecenben, Münchenben, Balmazújvároson és Marosvásárhelyen. Hajdani időkben — hitem szerint — ő lett volna a „nagyágos fejedelem”. Ha kell Bethlen Gábor, ha kell Rákóczi Ferenc.

*

Toporgok a megüresedett házban, amely egy meghitt haza kicsinyített zuga volt számomra mindig. A Gazda nagylelkűségéből szabad bejárásom volt ide bármikor. Most mint a száműzött, csak tiblábolok. Leülök, fölállok, didergek. Siratni tudnám a férfit, a legvonzóbb lángészt, akit ismerhettem; siratni magunkat, mindnyájunkat. De csak nézem kirabolt szemekkel a magas és kemény parasztszékot, amelyen ülni szeretett s a dohánybarna heverőt, amelyen utóljára láttam.

CSOÓRI SÁNDOR

Figyel bennünket

Magamban mindig fejedelemnek képzeltem. Nemzetségfőnek, aki mulatságai közben is öröködik, szeme derűs villanása is a jövőt kémeleli, s mindig tudja, mit kell tenni értünk és helyettünk is. Elnyűhetetlen idegekkel, verhetetlenül. Jó érzés és fölöttébb kényelmes is. Mostanában azonban növekvő szorongással kellett figyelniünk: meddig bírhatja. Hírlett, hogy időnként kegyetlen gyomorfájdalmak gyötrik, aztán depresszió bénítja, de ha láttuk, mindig a megszokott formájában láthattuk: derű és villámlás, komolyság és ironia pólusai közt szikráztatva szellemét. Aszerint, ahogy a beszélgetés menete kívánta, óvta a derűs vívás stílusát. A zord pátosztól tréfával, a csüggedéstől érvekkkel, és olyan szívósan, spontán találékonysággal, mintha létalapját védené, a magáét és mindazokét, akik irodalmon túli gondokat vállalnak, de csak szellemi hatalmukra számíthatnak. Ne ilyen elkeseredetten — intette legutóbb is ifjú híveit — és udvaroljatok többlet! Maga se politizáljon annyit — évődött Csoórrival —, írjon szerelmes verseket! Megrovással álcázva szeretetet, aggodalmat. Csak Ő tudta igazán, amit ma már mi is sejtünk, milyen nehéz igazi költőnek költészetten túli szerepet úgy betölteni, hogy amiből él, szelleme gyermeki rugalmassága, üde bősége föl ne perzselődjön. Neki sikerült.

A pálya hatalmas íve, a folytonos újulás, mely még a nyolcvanadik évéhez közelítő költőt is poetikai meglepetésekre tette képessé (Beatrice apródai), a remekművek sokasága így, együtt azt a benyomást kelti: a gondviselés őt erre szemelte ki: hogy amibe belefog, sikerrel vi-